

Etelä-Pohjanmaan liitto



***Hyvinvointia kulttuurista
- Mitä, miten ja kenelle?***



C:50

Hyvinvointia kulttuurista – Mitä, miten ja kenelle?

Julkaisija:

Etelä-Pohjanmaan liitto

Hyvinvointia kulttuurista Etelä-Pohjanmaalla -hanke

Seinäjoki 2007

Koonnut: Outi Nieminen

Kannen kuva: Etelä-Pohjanmaan käsi- ja taideteollisuus ry

Julkaisu C:50

ISBN 978-951-766-106-5

ISSN 1237-9948

Taitto ja paino: Kauhavan Kirjapaino

Painos: 300 kpl

Emme vastaa oppaan mahdollisista virbeellisistä tiedoista.

Hyvinvointia kulttuurista

Etelä-Pohjanmaalla hyvinvoinnin edistäminen taide- ja kulttuuritoiminnan avulla on otettu mukaan maakunnan strategiseen suunnitteluun. Kulttuurin terveyttä ja hyvinvointia edistävä vaikutus on nostettu esiin Etelä-Pohjanmaan kulttuuristrategiassa, jonka mukaan kehittäminen vaatii onnistuakseen myös käytännön toimia. Hyvinvoinnin ja kulttuurin yhteyden edistämiseksi Etelä-Pohjanmaan liitto on parin viime vuoden ajan toteuttanut maakunnallista Hyvinvointia kulttuurista -kehittämishanketta. Hanke käynnistyi keväällä 2005 ja sen näkyvimpiä tuloksia ovat taiteilijoiden ja kulttuurin toimijoiden toteuttamat kulttuuripaketit.

Uskomme, että hankkeessa tehdyn konkreettisen työn kautta taiteilijoiden, kulttuurin toimijoiden, asiantuntijoiden, päättäjien sekä virkaihmissien verkostot laajenevat ja saamme uusille toimintamalleille ja asenteille tilaa. Erityisesti toivomme, että hankkeessa tuoteistetut kulttuuripaketit lisäävät kulttuuritoimijoiden sekä sosiaali- ja terveyssektorin välistä yhteistyötä. Myös elinkeinoelämän rooli on merkittävä. Henkilökuntansa työhyvinvointiin säännöllisesti panostavat yritykset saavat taide- ja kulttuuriosajien tuotepaketeista merkittävän lisäarvon perinteeksi muodostuneiden liikuntapainotteisten tykypakettien rinnalle. Tärkeää on sekin, että taide- ja kulttuuripuolen toimijat osaavat paketoita, markkinoida ja myydä omat tuotteensa yrityksille. Hyvinvointia kulttuurista -hankkeen esitteessä sekä dvd:ssä esitellään kymmeniä kulttuuripaketteja, joiden tuottamisesta vastaavat eteläpohjalaiset kulttuuritoimijat. Esitettä ja dvd:tä voit tilata Etelä-Pohjanmaan liitosta. Kulttuuripakettien hinnat yhteystietoineen löytyvät internetistä osoitteesta www.etelapohjanmaa.fi/kulttuuri, klikkaa kulttuuritarjotin.

Kiitämme lämpimästi kaikkia hankkeessa mukana olleita kulttuuritoimijoita, pilottikohteiden edustajia, ohjausryhmän jäseniä sekä yhteistyökumppaneitamme. Erityiset kiitokset kuuluvat myös hankkeen projektipäälliköille Tuija Hirviselle ja Outi Niemiselle asiantuntevasta, innostuneesta ja väsymättömästä työpäivästä projektin toteutuksessa.

Asko Peltola
Maakuntajohdaja

Marjatta Eväsoja
Kulttuurijohdaja

Lukijalle

Hyvinvointia kulttuurista – mitä, miten ja kenelle -opaskirja tarjoaa näkökulmia hyvinvoinnin ja kulttuurin väliseen yhteyteen sekä antaa uusia ideoita esimerkiksi yritysten tyky-toimintaan. Tässä opaskirjassa käsitellään muun muassa kulttuurin ja hyvinvoinnin välistä yhteyttä tutkimuksellisesta näkökulmasta, kerrotaan kulttuuripaketin tuotteistamisesta, valaistaan ryhmadynamiikan koukeroita sekä käydään läpi Hyvinvointia kulttuurista -hankkeen toteutusta ja tuloksia.

Oppaassa annetut vinkit on tarkoitettu avuksi käytännön toimenpiteisiin kulttuuripakettien tuotteistamiseksi. Lisäksi on myös kerätty tietoa aihealueeseen liittyvästä kirjallisuudesta, muista oppaista sekä hankkeista. Oppaan on koonnut Hyvinvointia kulttuurista Etelä-Pohjanmaalla -hankkeen projektipäällikkö Outi Nieminen. Kiitokset kuuluvat myös oppaan toimitus- ja käsittelytyössä mukana olleille kulttuurijohtaja Marjatta Eväsojalle, toimistos sihteeri Tuuliina Tuomiselle sekä kesätyöntekijä Paula Maliselle.

Outi Nieminen

Projektipäällikkö

Hyvinvointia kulttuurista Etelä-Pohjanmaalla -banke



Etelä-Pohjanmaan käsi- ja taideteollisuus ry:n Väännetäänkö rautalangasta -kurssin satoa.

Sisällys

1. Hyvinvointia kulttuurista Etelä-Pohjanmaalla	6
1.1 Taustatietoa Hyvinvointia kulttuurista Etelä-Pohjanmaalla -hankkeesta	6
1.2 Kulttuuripaketit	7
1.3 Kulttuuritykyä pilottikohteisiin.	8
1.4 Näkemyksiä ja kokemuksia hankkeesta	9
2. Kulttuuri ja hyvinvointi – tutkimustietoa.	11
2.1 Kulttuuri vaikuttaa terveydentilaan	11
2.2 Terveyttä ja pitkää ikää kulttuurista.	13
2.3 Uutta virtaa työyhteisöön kulttuuritykystä	15
2.4 Kulttuuria hoitolaitoksiin.	16
3. Kulttuuristen hyvinvointipalvelujen tuotteistaminen	18
3.1 Kilpailua tykymarkkinoilla.	18
3.2 Eräitä haasteita	19
3.3 Tuotteistamisesta	20
3.4 Turvallinen hyppy tuntemattomaan.	22
3.5 Kohderyhmäsuunnittelu	22
3.6 Markkinointi	23
4. Tapahtumisen mahdollisuus taiteessa – ajatuksia ryhädynamiikasta	25
4.1 Taide lähteenä	25
4.2 Toisille jakaminen, toisten kanssa oleminen.	25
4.3 Luottamus tulevaan.	26
5. Hyvinvointia kulttuurista -kehittämistyö jatkuu	28
6. Mistä tietoa?	29
6.1 Hyödyllisiä oppaita kulttuurialan toimijoille	29
6.2 Hyvinvointiin ja kulttuuriin liittyviä hankkeita.	29
6.3 Lisälukemista.	32
7. Kulttuuripaketin tuotteistajan muistilista	33
LIITE	34
LÄHTEET	35

1. Hyvinvointia kulttuurista Etelä-Pohjanmaalla

1.1 Taustatietoa Hyvinvointia kulttuurista Etelä-Pohjanmaalla -hankeesta

Hyvinvointia kulttuurista Etelä-Pohjanmaalla -hanke käynnistettiin toteuttamaan Etelä-Pohjanmaan kulttuuristrategian asettamia tavoitteita. Kulttuuristrategian (2005–2013) toimenpide-ehdotuksiin kuuluu kulttuurin ja hyvinvoinnin välisten yhteyksien vahvistaminen, jolloin muun muassa tuetaan järjestökentän toimintaedellytyksiä, turvataan taidekasvatus ja taiteen perusopetus eri kulttuurialoilla sekä vahvistetaan nuorison parissa tehtävän kulttuurityön ennaltaehkäisevää roolia, vahvistetaan kulttuurin yhteyttä sosiaali- ja terveysalaan ja kehitetään kulttuurisia hyvinvointipalveluja ja -tuotteita sekä tunnistetaan kulttuuriympäristön merkitys hyvinvoinnin kannalta ja edistetään laadukkaan ympäristön syntymistä. Kulttuuristrategian visiona on kulttuurisesti kilpailukykyinen ja hyvinvoiva Etelä-Pohjanmaa.

Kyseessä on ollut kaksivuotinen hanke, jota hallinnoi ja toteutti Etelä-Pohjanmaan liitto. Hanketta rahoittivat Euroopan Yhteisön aluekehitysrahasto, Etelä-Pohjanmaan liitto sekä hankkeen osallistujat. Hankkeen kesto-aika oli 1.5.2005 - 31.5.2007 ja se koostui tavoite 2 -ohjelmarahalla ja siirtymäkauden tuella rahoitettavista osahankkeista.

Hyvinvointia kulttuurista -hankkeen aikana on:

1. pyritty luomaan yhteistyötä ja uusia verkostoja - kulttuuri- sekä sosiaali- ja terveyssektoreiden välillä
- kulttuurin ja yrityselämän välille
2. kartoitettu kohderyhmien tarpeet
3. nostettu kohderyhmien tietoisuutta kulttuurin terveyttä edistävästä vaikutuksesta
4. etsitty hyvinvoinnin edistämisestä kiinnostuneet kulttuuritoimijat
5. nostettu kulttuuritoimijoiden valmiuksia tuottaa kulttuuripaketteja yrityksille, hoitolaitoksille ja muille yhteisöille
6. suunniteltu yhteistyössä kulttuuritoimijoiden kanssa hyvinvoinnin edistämiseen suuntautuvia kulttuuripaketteja eri kohderyhmille
7. markkinoitu kulttuuripaketteja ja tiedotettu niistä hyödyntäen markkinoinnissa informaatioteknologian luomia mahdollisuuksia
8. tehty laaja tutkimussuunnitelma yhdessä Härmän Kuntokeskuksen kanssa kulttuuri-TYK-kuntoutuksen tutkimiseksi ja kehittämiseksi
9. tehty kyselytutkimus hankkeen osallistujille ja ohjausryhmän jäsenille
10. järjestetty tuotteistamiskonsultointia ja taidekasvatustyöpaja hankkeen osallistujille
11. järjestetty päätösseminaari 26. huhtikuuta 2007, jossa puhujina mm. Markku T. Hyppä kansanterveyslaitokselta sekä Pirkko Liisi Kuhmonen opetusministeriöstä
12. käyty keskusteluja eri tahojen kanssa hankkeen jatkamisesta.

Hankkeen tavoitteena oli kehittää hyvinvoinnin edistämiseksi uusia innovaatioita, saada tuotteistamisen ja markkinoinnin avulla hyvinvointia edistävätkä kulttuuripalvelut tehokkaaseen käyttöön sekä parantaa alueen taiteilijoiden ja muiden kulttuuritoimijoiden työmahdollisuuksia. Hyvinvointia kulttuurista Etelä-Pohjanmaalla -hankkeen kohderyhmänä olivat yritykset ja niiden henkilöstö (ns. kulttuuriryky), nuoriso sekä ikäihmiset. Tavoitteena oli hankkeen aikana saattaa alkuun osallistujien ja kohderyhmien välillä pitkäkestoinen yhteistyö,

joka jatkuisi hankkeen luomien verkostojen avulla hankkeen päätyttyäkin.

Hyvinvointia kulttuurista -hankkeessa on ollut mukana lukuisia asiantuntijoita, joilla on tietämystä hyvinvoinnin ja kulttuurin välisestä yhteydestä. Hankkeen puitteissa pidettiin mm. Hyvinvointia kulttuurista -esittelytilaisuus huhtikuussa 2006. Tilaisuus oli tarkoitettu erityisesti työyhteisöjen kehittämistä kiinnostuneille, sosiaali- ja terveyssektorille sekä nuorisosektorille. Pääpuhujana tilaisuudessa oli VTT Hanna-Liisa Liikanen. Hankkeen aikana järjestettiin myös erilaisia työpajoja. Tuoteistamistyöpaja ja henkilökohtaista konsultointia tarjottiin hankkeen osallistujille viestintäkonsultti Lauri Tuomi-Nikulan toimesta. Alkupalavesta 2007 puolestaan järjestettiin hankkeen osallistujille taidakasvatus -workshop, jota veti tanssitaiteilija Kirsi Heimonen Helsingistä. Työpajassa käsiteltiin mm. ryhmädynamiikan problematiikkaa sekä ohjaajan rooleja. Huhtikuussa 2007 hankkeen päätösseminaarissa oli puhumassa dosentti Markku T. Hyyppä kansanterveyslaitokselta sekä ylitarkastaja Pirkko Liisi Kuhmonen opetusministeriöstä.



Etelä-Pohjanmaan käsi- ja taideteollisuus ry:n Elämänpuu.

1.2 Kulttuuripaketit

Etelä-Pohjanmaalla on lukuisia eri taiteenalojen edustajia, joilla on oman taiteenalansa lisäksi vankka osaaminen mm. erilaisten ryhmien ohjaamisesta sekä terapiatyöstä. Mukaan Hyvinvointia kulttuurista -hankkeeseen lähti 12 yksittäistä tahoa ja 4 organisaatiota, kaiken kaikkiaan 26 kulttuurialan toimijaa. He edustavat kädentaitajia, kuvataiteilijoita, ilmaisutaiteilijoita ja teatterialaa, musiikin, tanssin ja kirjallisuuden aloja sekä muotoilun, pukeutumisen ja sisustuksen aloja. Kulttuuripaketteja valmistui hankkeen aikana yhteensä 35 kappaletta ja ne löytyvät internetistä osoitteesta www.etelapohjanmaa.fi/kulttuuri -> klikkaa kulttuuritarjotin. Kulttuuritarjottimelta löytyvät kaikkien kulttuuripakettien hinnat yhteystietoineen.

Hyvinvointia kulttuurista Etelä-Pohjanmaalla -hankkeen aikana tuoteistetut kulttuuripaketit on suunnattu niin yrityksille kulttuuriseksi tykypaketeiksi, kuin ikäihmisille ja nuorillekin mielenvirkistykseksi ja yhteistoiminnan lisäämiseksi. Kulttuuripaketit on tarkoitettu ryhmille (min. 4 henkilöä), ajallisesti ne kestävät muutamasta tunnista päiviin. Tekemisen iloa löytyy niin kokeilevasta kuvataiteesta ja rautalangan vääntämisestä aina firman oman bändin perustamiseen. Yhteistä näille kursseille on se, että kenenkään ei tarvitse osata ennalta mitään. Sen sijaan kaikilla on vapaus olla rentoja, luovia ja rohkeita. Kurssit ovat räätälöitävissä tilaajan oman tarpeen mukaan ja kurssit vedetään pääosin asiakkaan omissa tiloissa.

Kulttuuripakettien kautta saadaan uutta virtaa esimerkiksi työyhteisöön kulttuurirytykyn avulla. Kulttuurirytyky edistää hyvinvointia muun muassa siten, että se antaa osanottajilleen uusia oivalluksia, kehittää keskittymiskykyä, oma-aloitteisuutta sekä yhteistyökykyä. Tyky-toiminta on useimmiten hyvin liikuntapainotteista, mutta työpaikoilla ja yhteisöissä on joukossa myös heitä, joita liikunnallisen tyky-toiminnan sijasta kiinnostaisi enemmän esimerkiksi kädentaitojen harjoittaminen. Liikunnan ohella myös kulttuurirytyky tulisi siis ottaa varteen-

otettavaksi vaihtoehdoksi, kun mietitään yrityksen työhyvinvointia ja siihen liittyviä toimenpiteitä.

1.3 Kulttuuritykyä pilottikohteisiin

Hyvinvointia kulttuurista Etelä-Pohjanmaalla -hankkeeseen lähti mukaan myös viisi pilottikohdetta (kaksi nuorisotointa, terveystyöntekijä, hoitokodin henkilökunta sekä perhepäivähoitajia) kahdesta Etelä-Pohjanmaan eri seutukunnasta.

Pilottikohteiden toivottiin osallistuvan aktiivisesti hankkeeseen ja esittävän myös omia ajatuksiaan toiminnan suuntaamisesta ja yhteistyömahdollisuuksista. Heiltä odotettiin sitoutumista hankkeeseen koko hankkeen keston ajan ja heidän tuli varata tarvittava aika hankkeeseen osallistumiseksi: suunnitteluun osallistumiseen ja toiminnan toteu-

tukseen. Pilottikohteiden osalta tavoitteena oli, että hyviksi koettujen toimintamallien toteuttamista jatkettaisiin myös hankkeen päättymisen jälkeenkin.

Hankkeen tehtävänä oli tuottaa ja välittää tietoa pilottikohteelle kulttuurin merkityksestä hyvinvoinnin edistäjänä sekä olla mukana toiminnan suunnittelussa, käynnistämisessä ja toteutuksessa. Pilottikohteet kokeilivat omassa toiminnassaan hankkeessa räätälöityjä kulttuuripaketteja, jotka se valitsi itsenäisesti. Hanke osallistui pilottikohteessa toteutettuihin kulttuuripakettien kokeiluihin 50 % niistä aiheutuneista kokonaiskustannuksista, kuitenkin enintään 850 eurolla. Pilottikohde sitoutui antamaan palautetta toiminnan onnistumisesta ja osallistumaan pienimuotoiseen selvitykseen.



Evijärveläisen Soile Söderlingin vetämän "Kaislapäivän" satoa.



Hankkeen osallistuja, taidemaalari Minna Herrala.

Pilottikohteista saatu palaute kokeilluista kulttuuripaketeista on ollut hyvin myönteistä. Kurssien vetäjiä pidettiin hyvin asiansa osaavina ja pätevinä. Kulttuuripakettitarjonta koettiin monipuoliseksi ja itse kurssit antoisiksi. Kurssien kautta pääsi tutustumaan paremmin työtovereihinsa, joka auttoi asioiden hoitamista ja päivittäistä kanssakäymistä. Kurssien avulla myös saattoi irtautua arjesta ja sai vaihtelua omaan työhönsä. Lisäksi kursseihin osallistuneet pääsivät kokeilemaan jotain uutta ja erilaista. Kulttuuripaketteja aiotaan kokeilla pilottikohteissa mahdollisuuksien puitteissa myös jatkossa.

1.4 Näkemyksiä ja kokemuksia hankkeesta

Hankkeen osallistujille ja ohjausryhmän jäsenille tehtiin kysely, jonka avulla pyrittiin selvittämään heidän näkemyksiään ja kokemuksiaan hankkeen

toteutuksesta ja onnistuneisuudesta. Vastanneita oli noin 60 % hankkeen osallistujista. Osallistujilta ja ohjausryhmän jäseniltä kysyttiin hankkeen onnistuneisuuden lisäksi muun muassa heidän näkemyksiään hankkeen toteutuksesta, kulttuurin ja hyvinvoinnin välisestä yhteydestä, hankkeen mahdollisesta jatkotarpeesta ja sen vetäjätahosta sekä jatkohankkeen sisällöstä. Lisäksi osallistujilta kysyttiin heidän rahallisesta panostuksesta mahdolliseen jatkohankkeeseen, solmimistaan yhteistyökontakteista ja saamistaan työtilaisuuksista hankkeen kautta. Myös osallistujien kiinnostus jatkaa omien kulttuuripakettiansa tarjoamista kiinnosti sekä heidän ajatuksensa markkinoinnista.

Kyselyyn vastanneiden hankkeen osallistujien ja ohjausryhmän jäsenien mukaan Hyvinvointia kulttuurista -hankkeen toteutuksessa on erityisesti ollut onnistunutta kulttuuripakettien tuotteistaminen sekä kulttuuripaketteja esittelevä esite ja dvd. Esitteen ja dvd:n avulla osallistujien on ollut helppo markkinoida kulttuuripaketteja ja tuoda niitä tunnetuksi. Hankkeen ansioksi on katsottu myös se, että sen kautta paikalliset kulttuurialan toimijat ovat voineet tutustua toisiinsa, tehdä yhteistyötä ja luoda verkostoja niin kulttuurialan ihmisiin kuin muihinkin alueen toimijoihin. Myös henkilökohtaista konsultointia esimerkiksi tuotteistamisen osalta pidettiin hyvänä, samoin kuin ulkopuolisten asiantuntijoiden vetämiä tilaisuuksia. Niiden kautta on saatu uusia näkökulmia ja virikkeitä muualta Suomesta.

Vastanneiden osallistujien ja ohjausryhmän jäsenien mukaan hankkeessa tuotettujen kulttuuripakettien markkinointiin panostaminen on tärkeää, jotta osallistujille syntyisi työtilaisuuksia ja hyvinvoinnin ja kulttuurin välinen yhteys saataisiin tunnetummaksi. Hankkeen kautta saatuja työtilaisuuksia on kyselyyn vastanneilla osallistujilla ollut vaihtelevasti. Kyselyjä on kuitenkin tullut melkein kaikille, joten kiinnostus kulttuuritykyä kohtaan on työyhteisöissä ja muidenkin ryhmien piirissä varmasti heräämässä.

Suurin osa kyselyyn vastanneista hankkeen osallistujista sekä ohjausryhmän jäsenistä oli ehdottomasti sitä mieltä, että hyvinvointia kulttuurista -hanketta tulisi jatkaa muodossa tai toisessa. Mahdollisessa jatkohankkeessa tulisi vastanneiden mukaan keskittyä markkinoinnin kohdistamiseen, yhteyksien luomiseen sekä työtilaisuuksien järjestämiseen osallistujille.

Kaiken kaikkiaan kyselyyn vastanneet hankkeen osallistajat kokivat osallistumisensa hankkeeseen

pääosin positiivisena. Joillekin kuitenkin on ollut pettymyksenä se, ettei kulttuuripakettien menekki ollutkaan odotuksia vastaava. Muutama koki, ettei ole saanut hankkeessa mukana olemisestaan omaan toimintaansa juurikaan hyötyä, toisaalta he kuitenkin myöntävät, etteivät ole osallistuneet hankkeen toimintaan aktiivisesti tai markkinoineet omia kulttuuripakettejaan riittävästi.



Hankkeen osallistujan, Pobjanmaan kirjailijat ry:n, kirjavinkkausta.

2. Kulttuuri ja hyvinvointi – tutkimustietoa

Kulttuurin ja hyvinvoinnin välinen yhteys on nousut viime aikoina yhä enenevässä määrin esille mediassa. Kulttuurin ja hyvinvoinnin välistä yhteyttä on tutkittu paljon niin kansainvälisesti kuin kansallisestikin. Seuraavaan osioon on koottu otteita eri tutkimuksista ja lausunnoista, joissa käsitellään kulttuurin, hyvinvoinnin ja terveyden välistä yhteyttä niin työhyvinvoinnin näkökulmasta kuin sosiaali- ja terveyssektorinkin näkökulmasta.

2.1 Kulttuuri vaikuttaa terveydentilaan

Uumajan yliopiston tutkija Boinkum Benson Konlaanin sosiaalilääketieteen alaan kuuluva väitöskirja tarkastelee kulttuuriharrastusten vaikutusta ihmisten mitattavaan sekä itse havaittavaan terveydentilaan. Konlaan on tutkinut ruotsalaisten kulttuurin kulutusta ja tämän mahdollista vaikutusta terveydentilaan ja kuolleisuuteen. Hänen lääketieteellinen väitöskirjansa (2001) perustuu Ruotsin tilastokeskuksen säännöllisiin väliajoin keräämään laajaan 30 vuoden aikana kerättyyn haastattelumateriaaliin sekä yhteen kliiniseen pilottitutkimukseen. Konlaan on tutkinut yli 12 000 16–74-vuotiaasta ihmistä 30 vuoden ajan ja tutkimuksessa kävi ilmi, että kulttuuriharrastukset todella takasivat pitemmän elämän: taidenäyttelyissä, elokuvissa, konserteissa ja museoissa käyminen sekä konkreettisesti pidensi elämää että paransi sen laatua.

Kun muut elinikään ja terveyteen vaikuttavat tekijät, kuten ikä, sukupuoli, tupakointi, koulutustaso, pitkäaikaissairaudet, liikunnan harrastaminen, tulotaso ja sosiaalinen verkosto oli vakioitu, selvisi, että kulttuuria harrastamattomilla on 57 prosenttia suurempi riski kuolla ennaaikaisesti kuin niillä, jotka tavalla tai toisella kulttuuria harrastavat. Kulttuurin harrastamattomuus on näin ajatellen yhtä suuri riski terveydelle kuin tupakointi.

Konlaanin tutkimuksen toisen osion muodostaneet kliiniset kokeet osoittivat, että kulttuurin terveyttä edistävä vaikutus on yhtä merkittävä kuin liikunnan, mutta vaikutustapa on erilainen. Siinä missä liikunta vähentää sydän- ja verisuonitauteja vaikuttamalla veren kolesterolitasapainoon, kulttuuri alentaa verenpainetta ja niin sanottujen stressihormonien tasoa. Tulokset osoittivat myös, että kulttuuriin osallistumalla ihmiset loivat sosiaalisia yhteyksiä ja myös näiden ansiosta elämän laatu parani. Kulttuurin harrastaminen siis auttaa mm. kohtaamaan elämän kriisejä. Näin se voi ehkäistä esimerkiksi masennusta ja jo senkin kautta edistää myös fyysistä terveyttä. Kulttuurielämään hyvin aktiivisesti osallistuville ja erityisesti kaunotaiteista nauttiville henkilöille oli tyypillistä pitkäikäisyys tai havaittu parempi terveys. Museokäynnit nousivat tutkimuksessa merkittävään asemaan. Tutkimuksessa selvitettiin myös, voiko kulttuuria harrastaa "varastoon". Havaittiin, että jos ihminen lopettaa kulttuurin harrastamisen, hänen terveydentilansa heikkenee nopeasti samalle tasolle kuin ihmisten jotka eivät harrasta lainkaan kulttuuria. Toisaalta



Hankkeen osallistuja, seppä Taina Uutela työnsä ääressä.



*Hankkeen osallistujan,
Sirpa Katajan, kiven-
maalauksen satoa.*

niillä ihmisillä, jotka aloittivat kulttuuriharrastuksen, terveydentila koheni nopeasti samalle tasolle kuin kulttuuria jo harrastavilla.

Opetusministeriön Taide- ja taitelijapoliittisen ohjelman mukaan taiteella ja kulttuurilla on aina myönteisiä vaikutuksia ihmisen kokonaishyvinvointiin, mutta hyvinvoinnin eri puoliin voidaan vaikuttaa myös erityistoimin. Sosiaali- ja terveys-toimen alueella on saatu myönteisiä kokemuksia kymmenen vuoden ajan maassamme toimineesta Terveystä kulttuurista -toiminnasta. Se lähtee siitä perusnäkemyksestä, että taiteella ja kulttuuri-osallistumisella (kulttuuritilaisuuksissa käynnit, kulttuuriharrastukset) on merkitystä ihmisen fyysiselle, psyykkiselle ja sosiaaliselle hyvinvoinnille. Kokonaisvaltaisen ihmiskäsityksen mukaisesti toiminnassa korostetaan näin hoitoympäristön merkitystä sekä taiteen käyttämistä hoitotyössä.”

Taide- ja taitelijapoliittisen ohjelman mukaan uutena ulottuvuutena taiteilijoiden työllistymisessä voisi olla ns. taiteen soveltava käyttö. Tällä tarkoitetaan sitä, että taidetta käytetään hyväksi sellaisilla aloilla (esim. sosiaali- ja terveysala, koulutus), joilla ei välttämättä ole taiteellisia päivämääriä, vaan taidetta käytetään myös muiden päämäärien saavuttamisessa (esim. terveys, syrjäytymisen ehkäiseminen jne.). Suomessa tällainen taiteilijoiden toiminta on ollut yleisempänä ilmiönä suhteellisen vierasta, vaikka siitä on yksittäisiä esimerkkejä varmasti koko suomalaisen taiteen historian ajalta.

2.2 Terveystä ja pitkää ikää kulttuurista

Alla olevassa tekstissä kansanterveyslaitoksen dosentti Markku T. Hyppä käsittelee kulttuurin ja terveyden välistä yhteyttä muun muassa sosiaalisen pääoman kautta. Hyppä oli luennoimassa Hyvinvointia kulttuurista -hankkeen päätösseminaarissa 26. huhtikuuta 2007 ja oheinen teksti on osa hänen luentomateriaaliaan.

Dosentti Markku T. Hyppän mukaan kansanterveyden liittäminen kulttuuriin ja taiteeseen on terveystutkimuksen uusin aluevaltaus. Se perustuu

nykyaikaiseen terveystutkimukseen, jonka mukaan terveys tarkoittaa henkilön fyysistä, psyykkistä ja sosiaalista tasapainoa suhteessa hänen oman elämänsä päämääriin. Kulttuuri voidaan määritellä yhteisten ajatusten, määritelmien, sääntöjen ja tarkoitusten esiintymiseksi ihmisten elämäntavassa.

Ruotsissa terveystutkijat osoittivat 3. vuosituhanen vaihteessa, että kulttuuritilaisuuksissa ahkerasti käyneistä säilyi suurempi osa hengissä kuin kulttuuritilaisuuksissa harvoin käyneistä. Muut terveyteen vaikuttavat tekijät eivät selittäneet kulttuurin kuluttamisen myönteistä vaikutusta. Mikäli kulttuuritilaisuuksiin osallistumattomat muuttivat tapojaan ja ryhtyivät käymään kulttuuritilaisuuksissa, heistä suurempi osa kuin passiivisina pysyneistä säilyi elossa. Laajan väestötutkimuksen tulosta voidaan tulkita siten, että kulttuurin kuluttaminen pitäisi hengissä. Ruotsalaistutkimus ei kuitenkaan selvittänyt omaehtoisen kulttuuriharrastamisen vaikutusta, eikä siinä arvioitu kulttuurin kuluttamiseen liittyvän sosiaalisen osallistumisen ja yhteenkuuluvuuden eli sosiaalisen pääoman vaikutusta, jota Hyppä pitää tärkeämpänä kuin kulttuurin kuluttamista.

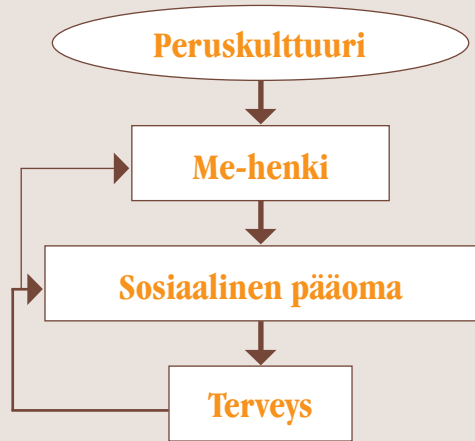
Sosiaalinen pääoma tarkoittaa kansanryhmään tai tiettyyn väestöön kuuluvien henkilöiden keskinäistä luottamusta ja yhteenkuuluvuutta, joka näkyy esimerkiksi sosiaalisena osallistumisena ja aktiivisena harrastustoimintana. Sosiaalinen pääoma on yhteisön eikä yksilön ominaisuutta kuvaava hyödyke, josta yhteisö ja siihen kuuluvat yksilöt hyötyvät. Kuoroa ja talkoita voidaan pitää sosiaalisen pääoman suomalaiskansallisina vertauskuvina (metaforina). Niihin sisältyvät sosiaalisen pääoman tärkeimmät ominaisuudet: löyhä ihmissuhdeverkosto, vapaaehtoisuus, keskinäinen luottamus ja elämäntavaksi muodostunut osallistuminen yhteisiin hankkeisiin. Hyppän tutkimusryhmä on osoittanut, että sosiaalinen osallistuminen ja kulttuurin harrastamisen aktiivisuus säilyvät pysyvinä piirteinä yli 20 vuotta.

Kaupunkilaistuminen ja ikääntyminen eivät vä-

hennä sosiaalisen osallistumisen ja yhdessä harrastamisen määrää, vaikka toiminnan laji ja laatu muuttuvat. Hyppä tutkimusryhmineen osoitti koko Suomen kansaa edustavassa väestötutkimuksessa, että aktiivisimmin kerhoissa ja yhdistyksissä toimivat ja kulttuuria harrastavat säilyvät 20 vuoden aikana hengissä pisimpään ja kohtuullisen aktiivisetkin säilyivät hengissä pitempään kuin passiiviset tai vähän harrastavat. Ikä, sukupuoli, lihavuus, sosiaalinen asema, koulutus, työllisyys, asuinpaikka, terveyskäyttäytyminen (tupakointi, alkoholin käyttö ja liikunta) ja terveyden tila (oma arvio terveydestä, lääkärin toteamat taudit ja toimintakyky) eivät selitä suurta eroa, joka esiintyy kulttuuriharrastajien ja harrastamattomien henkilöiden eloonjäämisessä.

Sosiaalinen osallistuminen ja kulttuurin harrastaminen liittyvät myös hyvään mielenterveyteen. Sosiaalisen osallistumisen ja kulttuurin harrastamisen liittymistä kognitiivisen (so. muistia, oppimista, ajattelua, havaitsemista, tarkkaavaisuutta, luovuutta ja ongelman ratkaisua koskevan) kyvykkyyden säilyttämiseen ja henkisen tylsistymisen (dementoitumisen) hidastumiseen on tutkittu intensiivisesti viimeisten 10 vuoden aikana. Useat seniori-ikäisistä tehdyt tutkimukset liittävät kulttuurin harrastamisen ja kognitiivinen kyvykkyyden toisiinsa, mutta vaikutuksen suunnasta ollaan hyvin epävarmoja, eli kumpi on ensin, sosiaalinen osallistuva harrastaminen vai kyvykkyys.

Suomenruotsalaisella väestöllämme on runsaasti sosiaalista pääomaa, joka liittyy hyvään terveyteen ja pitkään ikään. Sosiaaliseen pääomaan sijoittaminen alkaa jo varhaislapsuudessa, mikä on välttämätöntä keskinäiseen luottamukseen, mehenkeen ja yhteisöllisyyteen kasvamisessa. Kun muualla maailmassa etniset vähemmistöt voivat huomommin kuin enemmistöt, ruotsinkielinen vähemmistömme elää terveenä ja työ- ja toimintakykyisenä kauemmin kuin samalla alueella (Pohjanmaalla, Turunmaalla), samoissa sosiaalisissa ja taloudellisissa oloissa elävä ja samoja palveluja käyttävä suomenkielinen väestö – ja kauemmin



Peruskulttuuri suosii me-henkistä elämäntapaa, josta syntyy sosiaalista pääomaa. Sosiaalinen osallistuminen ja kulttuurin harrastaminen kuuluvat sosiaaliseen pääomaan, joista koituu hyvinvointia ja terveitä elinvuosia.

kuin Ruotsin väestö. Vaikka stereotyyppinen ”nuorikkahat hurrit” -selitys, so. suomenruotsalaisten aineellinen hyvinvointi ja inhimillinen pääoma (eli koulutus), tulee ensimmäisenä eteläpohjalaisen lukijan mieleen, se ei selitä ruotsinkielisen vähemmistömme hyvää terveyttä, toimintakykyä ja pitkäikäisyyttä. Sosiaalinen pääoma on Hyppän mukaan oikea selitys.

Miten peruskulttuuri, me-henki, sosiaalinen pääoma ja kulttuurinharrastus muuttuvat terveydeksi? Hyppä tarjoaa mietittäväksi ja tutkittavaksi seuraavaa monitieteistä selitystä: Yhteisön elämäntapa, jota siis hän kutsuu peruskulttuuriksi, ohjaa varhaislapsuudesta lähtien yhteisöön kuuluvien havaintomaailman muotoutumista ja tunne-elämän kehittymistä, minkä seurauksena keskinäinen luottamus vahvistuu, sosiaalinen pääoma karttuu ja terveys säilyy hyvänä.

Jos sosiaalinen osallistuminen ja kulttuurin harrastaminen kuuluvat väestön peruskulttuuriin, ne tukevat lasten mahdollisuuksia kasvaa yhteisöllisyyteen ja keskinäiseen luottamukseen. Oletuksen koetteleminen on aloitettu tutkimalla var-

haislapsuuden olosuhteiden, tunteiden ja tunnereaktioiden vaikutusta sekä lapsien että aikuisiksi varttuneiden (samojen lapsien) aivotoimintaan, fysiologisiin reaktioihin ja hyvinvointiin. Laajempi esittely ja kirjallisuusviitteet löytyvät Hyypän kirjoista.

Edellä Hyypä kuvasi, kuinka sosiaalinen osallistuminen ja kulttuurin aktiivinen harrastaminen kertovat sosiaalisesta pääomasta, jonka tiedetään liittyvän terveyteen ja hyvinvointiin. Kansainväliset tutkimukset vahvistavat, että ikääntyvillä henkilöillä sosiaalinen osallistuminen ja kulttuurin harrastaminen vaikuttavat terveyteen ja hengissä säilymiseen yhtä tehokkaasti kuin liikunta. Yhteen kuulumisen ja yhdessä tekemisen malli kopioidaan varhaislapsuuden kasvuympäristön elämäntavasta, ja se säilyy läpi aikuisiän. Suomessa sosiaalinen osallistuminen ja kulttuurin harrastaminen kuuluvat ruotsinkielisen väestömme yhteisölliseen elä-

mäntapaan. Se tarjoaa hyvän esimerkin ”terveellisestä” sosiaalisesta pääomasta.

* * *

Markku T. Hyypä on LKT, neurologian erikoislääkäri, neurologian (Hy) ja kuntoutusopin (Ty) dosentti ja kirjailija. Hän toimii Kansanterveyslaitoksen ylilääkärinä. Hyypän tutkimusalue ulottuu aivotutkimuksesta kansanterveyteen. Tieteellisten artikkelien lisäksi hän on julkaissut esseekokoelmia ja tieto- ja oppikirjoja suomeksi, ruotsiksi ja englanniksi.

2.3 Uutta virtaa työyhteisöön kulttuurityöstä

Kulttuurin merkitystä työssäjaksamiselle ei ole Suomessa varsinaisesti tutkittu vielä lainkaan. Taidemasuttaja ja -terapeutti Cecilia von Brandenburg on kirjoittanut työturvallisuuskeskuksen julkaiseman raportin ”Kuvataide työhyvinvoinnin ja tyky-



Lakeutta ikuistamassa Nelimarkka-museon työpäivässä Alajärvellä.

toiminnan tukena”. Raportin mukaan taiteelliset harjoitukset voivat kehittää monenlaisia työyhteisön kannalta tärkeitä ominaisuuksia, kuten intuitiota (uusien mahdollisuuksien valinta), havaintokykyä, keskittymiskykyä, ongelman havaintokykyä, prosessin ohjaamiskykyä, myötälälytymistä ja kärsivällisyyttä. Taide tarjoaa erilaisia tapoja myös tiimityöskentelyn edistämiseksi. Terapeuttisella kuvataidetyöskentelyllä voidaan myös ehkäistä, hoitaa ja kuntouttaa monenlaisia jaksamiseen liittyviä oireyhtymiä, kuten stressi, masentuneisuus, ikääntyminen sekä sosiaaliset- ja vuorovaikutusongelmat.

Tyky-toiminnassa korostettiin von Brandenburgin mukaan alkuaikoina liikunnan merkitystä. Hyvä fyysinen toimintakyky onkin terveyden lähtökohta. Taiteen keinoilla voidaan vaikuttaa psyykkiseen ja sosiaaliseen toimintakykyyn ja siten ihmisen kokonaisvaltaiseen hyvinvointiin. Se, että harrastaa liikuntaa, ei merkitse sitä, että täytyisi olla huippu-urheilija. Liikunnan tavoitteena on usein kuntoilu, jonka avulla löydetään itselleen sopiva laji kunnon ylläpitämiseksi. Vastaavasti taideharjoitusten tekemisessä ei pyritä huipputaiteen tuottamiseen, vaan korostetaan itse taiteellisen prosessin etuja. Voitaisiinkin puhua kuntotaiteesta, jonka avulla ylläpidetään henkistä ja sosiaalista hyvinvointia ja edistetään osaamista, joka on mahdollista kaikille.

Von Brandenburgin mukaan olisikin syytä selvittää tarkemmin, miten taideterapiaa voitaisiin käyttää apuna työterveyshuollossa. Myös aiheeseen liittyvää tutkimustyötä tulisi tehdä lisää. Työpaikoilla voitaisiin harrastaa muun muassa taidetyöpajoja, jolloin työskentely tapahtuu joko ryhmässä tai yksilöllisesti ja tehtävän asettelu on jokaiselle yksilöllisesti suunniteltu. Taideterapia tässä muodossaan voisi toimia tukea antavana toimenpiteenä suoraan työpaikalla ja voitaisiin saada aikaan säästöjä yrityksen työntekijöiden työkyvyn ylläpitämisestä.

2.4 Kulttuuria hoitolaitoksiin

Opetusministeriön tiedotteen mukaan (10.10.2003) kulttuuriministeri Tanja Karpelan mielestä taide voisi olla nykyistä vakiintuneemmin osana

terveydenhuollon arkea. Suomessa on suuremmissa hoitolaitoksissa perinteisesti ollut vapaa-ajan kehittäjiä, askartelunohjaajia ja eri nimikkeillä toimivia kulttuurivastaavia. Mahdollisen uuden ammattikunnan kehittäminen on käynnissä. Myös monilla taiteilijajärjestöillä on ammatillisia tavoitteita työskennellä sosiaali- ja terveydenhuollon hoitoyhteisöissä, Karpela sanoi Kulttuuri osana elämää -seminaarissa Espoossa. Esimerkkinä Karpela mainitsi Ranskan, missä suurissa sairaaloissa toimii kulttuurivastaavia terveydenhuollon ja kulttuurielämän välittäjinä. Englannissa taiteilijaryhmät markkinoivat työtään sairaaloille ja muille laitoksille. Karpelan mukaan taide- ja kulttuuritoiminta ei ole Suomessa vielä muotoutunut systemaattisesti osaksi hoitotyötä ja kuntoutusta. Terveyttä kulttuurista -verkoston lisäksi aatetta ovat vieneet eteenpäin asian omakohtaisesti tärkeäksi kokeneet henkilöt sekä alueelliset taidetoimikunnat.

Karpela arveli, että kulttuuripolitiikan arkielämään kytkeämisessä ja taiteen soveltavassa käytössä on tapahtumassa läpimurto. Tulokset ovat hänen mukaansa hyviä ja toiminta saa hyväksyntää ja innostusta osakseen. Uusia toimijoita tulee mukaan ja asia saa myös tutkimuksellista huomiota ja tukea, kiitteli Karpela. Valtioneuvosto on tehnyt periaatepäätöksen luovuuden voimavarojen aiempaa monipuolisemmasta käytöstä. Parhailaan laaditaan periaatepäätökseen liittyvää toimeenpano-ohjelmaa, jossa otetaan kantaa terveyttä kulttuurista -toiminnan jatkamiseen. Karpelan mukaan valtion tehtävänä on edistää toimintaa niin, että mukana ovat paitsi opetusministeriö, myös sosiaali- ja terveysministeriö sekä ympäristöministeriö.

Lisbeth Blomqvist-Suomivuori on yhtenä kirjoittajana Toimihenkilöjärjestöjen sivistysliitto TJS:n kustantamassa kirjassa Parantava taide. Se on Suomessa ensimmäinen sosiaali- ja terveysalaa varten kirjoitettu taideoppikirja. Blomqvist-Suomivuori kertoo taideoppikirjassa hoitohenkilökunnan suhtautuvan myönteisesti taiteeseen ja kulttuuriin hoitotyössä. Paitsi että he mielellään vastaanottavat eri taidemuotoja hoitotyöhön mukaan, he myös

katsovat, että taide-elämykset antavat heille itselleen voimia hoitamiseen. Taiteen avulla voi oppia tuntemaan itseään ja muita uudella tavalla, taide eri muodoissaan nostaa esiin ihmisen piileviä resursseja. Taide-elämykset innoittavat keskusteluihin ja saattavat rakentaa siltaa ihmisten välille. Hoitosuhteeseen saattaa syntyä uutta yhteenkuuluvuutta. Taide-elämykset myös luovat sallivaa hoitokulttuuria ja parantavat työssä viihtymistä. Henkilökuntaa voi kuitenkin huolestuttaa taiteen kyky herättää voimakkaita tunteita, jolloin täytyisi olla taitoa ja resursseja läsnäoloon sekä elämyksen jakamiseen potilaan kanssa.

Blomqvist-Suomivuoren mukaan omaiset toivovat, että heidän läheisensä saisivat elää rikasta elämää myös hoitolaitoksessa. Mahdollisuuksien luominen potilaille taide-elämyksiin ja luovaan toimintaan on ilmaus aidosta välittämisestä. Omaisille on tärkeää, että taide-elämykset sovitetaan potilaan omaan kulttuuriseen taustaan, se tekee hoitoympäristöstä

kodinomaisemman ja turvallisemman. Taide-elämykset koetaan samanaikaisesti voimavarana ja erilaisten ruumiillisten ja henkisten toimintojen säilyttäjinä, joka auttaa olemaan se henkilö, joka hän oli ennen sairaalaan tms. hoitolaitokseen joutumistaan.

Hanna-Liisa Liikanen on puolestaan selvittänyt väitöskirjassaan Taide kohtaa elämän, millaista taidetta mikkeliläisissä hoito- ja hoivalaitoksissa olevat saavat nautittavakseen. Liikanen kokee, että taidetta ja kulttuuritoimintaa voidaan toteuttaa monin eri tavoin ja näkemyksin hoitotyön yhteydessä. Konkreettisimmillaan se näyttäytyy taidenäyttelynä sairaalassa tai lastenosastojen seinien maalaamisena värikkäillä satuhahmoilla. Toimintana se voi näyttäytyä sairaalaklovnin iloisena hahmona, vanhusten askartelupiirinä ja kehitysvammaisten taideleirinä. Osa henkilökunnasta mieltää sen syvemmin omana hoitotieteellisenä diskurssina, integroituna osana hoidon kulttuuria ja käytäntöjä.



Nuorten kuvataidetta Nelimarkka-museolla Alajärvellä.

3. Kulttuuristen hyvinvointipalvelujen tuotteistaminen

Viestintäkonsultti Lauri Tuomi-Nikula kertoo seuraavassa artikkelissa kokemuksiaan ja näkemyksiään kulttuuripakettien tuotteistamisesta, joita tuli esiin Hyvinvointia kulttuurista -hankkeen yhteydessä järjestetyssä tuotteistamiskonsultoinnissa. Tuomi-Nikulan yritys DON L on markkinointiin, viestintään ja kulttuurialaan erikoistunut yritys, jonka toimintaan kuuluvat mm. suunnittelu, konsultointi ja koulutus, asiakas- ja kohderyhmäkohtaisesti räätälöidyt koulutuspaketit ja workshopit oppilaitoksille ja yrityksille esim. kulttuuriyrittäjyydestä, tuotteistamisesta, viestinnän eri osatekijöiden suunnittelusta, asiakaspalvelusta, kohderyhmä- ja mediavalinnasta, brändin rakentamisesta sekä kanta-asiakasmarkkinoinnista.

3.1 Kilpailua tykymarkkinoilla

Kulttuurisäilytysten hyvinvointipalvelujen kysyntä on kasvussa siitäkin huolimatta tai ehkäpä juuri siksi, että valtiovallan suhteellinen panostus kulttuuriin; sivistykseen, tieteisiin ja taiteisiin on koko ajan pienentynyt kuluneiden kahden vuosikymmenen aikana. Nyt olemme suurin piirtein samalla tasolla kuin ennen 1990-luvun taitteen lamaa. Ero tuohon ajankohtaan on kuitenkin valtava. Suomi on rikkaampi kuin koskaan, suomalaisten varallisuus ja taloudellinen ”hyvinvointi” on median kestoaiheita. Televisio julkaisee pörssinoteeraukset kymmenen kertaa päivässä parhaaseen katseluaikaan mutta antaa kulttuurille tilaa vain harvoin. Taloudellisen hyvinvoinnin kääntöpuolella kansalaisten henkinen tila ilmenee pahoinvointina eikä siltä välty työpaikoillakaan. Sairauspoissaolot ovat jälleen lähteneet jyrkkään kasvuun. Globalisaation uhkissa kenenkään työpaikka ei enää ole varma ja vakaa. Kilpailu markkinoista on kovaa mutta

kilpailu työyhteisöjen sisällä on vähintäänkin yhtä kovaa.

Työpaikan hyvää ilmapiiriä, työssä jaksamista ja työhyvinvointia on tähän saakka pyritty edistämään lähinnä liikuntapainotteisen työtoiminnan avulla. Toiminta on yrityksissä tuttua ja vakiintunutta. Sen rinnalle ja vaihtoehdoksi ovat nyt nousemassa kulttuuriset työhyvinvointia edistävät palvelut. On odotettavissa, että lähivuosien aikana monen yrityksen vakiintuneet tykypäivät muuttavat radikaalisti sisältöjään.

Kilpailu tykymarkkinoista on kuitenkin kovaa. Kulttuurisäilytiset paketit kilpailevat samassa sarjassa paikkansa vahvasti vakiinnuttaneiden liikuntapainotteisten pakettien tuottajien kanssa. Siksi kulttuuripakettien tuotteistaminen ja erityisesti niiden pitkäkestoinen ja oikein kohdistettu markkinointi edellyttää ammattimaista otetta kaikilta toimijoilta. Sen oteen tukevoittamiseksi tarvitaan kuitenkin vielä paljon työtä; kenttäkokemuksia ja koulutusta.

Hyvinvointia kulttuurista -hanke on omalta osaltaan vastannut haasteeseen, kartoittanut kysyntää ja etsinyt ja löytänyt palveluntuottajia. Pioneerityö on aina erityisen haasteellista. Nyt alusta asti mukana olevat palveluntuottajat joutuvat ensimmäisinä ratkaisemaan kulttuurityön monia ongelmakohtia – eikä vähiten murtamalla yritysten muutosvastarintaa. Kun mukana on niin kovin erilaisia palveluntuottajia; organisaatioita, yrittäjiä, taiteilijoita, käsityöläisiä, hanke on mahdollistanut heille yhteisen foorumin ja antanut ainakin mahdollisuuden myös jatkaa tätä yhteistä työtä esimerkiksi markkinoinnin osalta yhdessä. Tällaisen toiminnan jatkuminen olisikin erityisen tärkeää, jotta myös ne toimijat, joille yksin yrittäminen tai oman palvelun



Etelä-Pohjanmaan käsi- ja taideteollisuus ry:n Tyyny tarinoi -kurssin satoa.

markkinointi on rankkaa, voivat olla yhteismarkkinoinnissa mukana ja saamassa vertaistukea.

Kun kulttuurisisältöisiä tykypaketteja arvioi mahdollisen tilaajan, yrityksen tai työyhteisön työyhteisötaavaan, henkilöstöpäällikön tai toimitusjohtajan näkökulmasta, kynns tilata tarjolla olevia paketteja voi nousta korkeaksi. Kulttuurisisältöiset tykypaketit, joissa pääpaino on elämyksellisessä itse tekemisessä, ovat outoja, tuntemattomia ja siksi haastavia liikuntaan ja ehkäpä teatteri- ja huviretkiin tottuneille työyhteisöille. Niiden ostaminen vaatii aivan erilaista henkistä kanttia. Kynnystä nostaa yksinkertaisesti hyvin inhimilliset kysymykset: Miten työporukka suhtautuu, kun kävelysauvat vaihtuvat kivenmaalaukseen tai tarinateatteriin, kansantanssiin tai vuorovaikutustehtäviin. Voivatko miehet ja naiset tehdä näitä yhdessä? Pitääkö osata jotakin etukäteen? Meneekö kasvot tai maine? Nauretaan-ko meille/minulle, jos ehdotetaan tällaista?

Kynnysten madaltaminen ja ennakkoluulojen

hävittäminen vaatii kaikkien mukana olevien kulttuuritoimijoiden yhteistoimintaa, yhteistä strategiaa, laadukasta markkinointiviestintää ja konkreettista vuoropuhelua yritysten ja yhteisöjen tykypakettien kanssa.

3.2 Eräitä haasteita

Tyytyväiselle asiakkaalle hinta on aina sopiva.

Kun kulttuurisisältöisten tykypakettien tuottajina on sekä koulutusorganisaatioiden ja yhdistysten palkkalistoilla olevia että yksityisiä ammatinharjoittajia ja verokirjalle työtä tekeviä taiteilijoita, ongelmia syntyy. Suurimmaksi ongelmaksi markkinoinnin ohella on koettu työn hinnoittelu. Yhteiskunnan tukemalla koulutusorganisaatiolla on lähtökohtaisesti parempi kilpailuasema tarjota tykypakettejaan verrattuna yksittäiseen elinkeinonharjoittajaan tai verokorttitaiteilijaan. Markkinat lopulta määrittävät, millaiseksi hintataso kulloinkin muodostuu. Hinnan määrittelyssä avainkysymyk-

siä ovat, saako tekijä työstään riittävän korvauksen ja mitä asiakas on työstä valmis maksamaan. Tekijän palkkion laskeminen on yksinkertaista. Vaikeampaa on arvioida, mitä asiakas on valmis maksamaan. Toisaalta asiakas on valmis maksamaan aina pyydetyn hinnan, mikäli hän kokee palvelun tarpeelliseksi ja on siihen tyytyväinen. Tyytymätön asiakas pitää hintaa kalliina.

Ydinosaaminen, itse kulttuurisen hyvinvointipalvelun tuottaminen on yleisesti hallinnassa, mutta ongelmia ja riskejä syntyy epätasaisesta liiketoimintaosaamisesta. Suunnitelmallisuus oman liiketoiminnan kehittämisessä, visiot ja strategiat puuttuvat. Ne kuitenkin kuuluvat keskeisinä työkaluina jokaisen yksinyrittäjänkin työkalupakkiin.

Ongelmia syntyy myös eräänlaisesta näköalattomuudesta ja rohkeuden puutteesta suhteessa tykypalvelujen tuottamisen tulevaisuuden mahdollisuuksiin. Kuuntelemalla asiakasta ja analysoimalla tarkemmin haluttuja kohderyhmiä on kuitenkin mahdollista tuottaa selvästi vahvempia tykyelä-



Neulabuovutusta Etelä-Pohjanmaan käsi- ja taideteollisuus ry:n malliin.

myksiä, kohtaamisia ja yhdessä tekemistä, jotka aivan konkreettisesti vaikuttavat ko. työyhteisön työilmapiiriin. Siis lisää rohkeutta, paljon lisää rohkeutta ja uskallusta. Työyhteisön yhdessä kokema kulttuurinen huippuelämys on täysin verrannollinen hikiliikunnan myötäan tuomaan euforiseen tunteeseen – paitsi, että edellisessä oleva yhteisöllisyyden kokemus on jaettavissa ja siten moninker- taistettavissa.

3.3 Tuotteistamisesta

Asiakas odottaa, että elämyksen uusintaminen on mahdollista.

Kulttuurisisältöisten tykypakettien tuotteistamisen aste vaihtelee abstraktin, aivan alkutekijöissään olevan idea-aihion ja jo valmiimpien, markkinoilla olevien tykypakettien välillä. Riippumatta jalostusasteesta, kaikki paketit vaativat kuitenkin jatkuvaa kriittistä arviointia, edelleen kehittämistä ja jatko-tuotteistamista.

Kulttuurisisältöinen tykypaketti sisältää tyypillisesti jotakin taiteenalaa sivuavaa toimintaa. Toiminta voi olla itseohjautuvaa tai opastettua. Lopputuloksena syntyy joko jotakin konkreettista, itse tehtyä tai aineetonta mielihyvää, hyvää oloa, uusia ajatuksia, uudenlaista ihmis- ja omakuvaa, uusia näkökulmia omaan ja muiden rooleihin työyhteisössä. Henkilökohtainen ja ryhmän kanssa yhdessä koettu onnistumisen elämys on parasta palautetta tykypaketin tuottajalle. Tuon elämyksen uusintaminen, jalostaminen ja monistettavuus on kulttuurisisältöisen tykypaketin suurin haaste.

Liian usein yhteisön yhdessä kokema elämys tai huippukokemus jää todellakin ainutkertaiseksi. Siksi tykypakettiin on rakennettava sisään elementtejä, joilla asiakastytyväisyys muutetaan jo tykyprosessin aikana optioiksi lisäostoista. Niitä voivat olla esimerkiksi laajennettavuus tai sarjamaisuus; tykypaketti myydään asiakkaalle useampana palana, joista sitten muodostuu haluttu kokonaisuus. Jos tykypaketti edellyttää työkalujen tai materiaalien käyttöä, asiakas ne palvelun tuottajalta kertaal-



Teatterin, musiikin ja sanankäytön monitoimimies Tapio Nummi alias Klovni Fabian.

leen hankittuaan saa jatkotykyt edullisemmin jne. Tuotteistamisessa on tärkeää nähdä oma paketti sekä asiakkaan antaman palautteen että omien tavoitteiden näkökulmasta. Jokaisen toteutuneen tykysession jälkeen on terveellistä nousta ”helikopterilla” tarkastelemaan kokonaisuutta: sieltä näkee sekä sinne, mistä on tähän paikkaan tultu, että eteenpäin niihin mahdollisuuksiin, minne ollaan menossa. Tärkeää on, että asiakas kokee elämyksen uusintamisen olevan mahdollista juuri heille sopivalla tavalla.

3.4 Turvallinen hyppy tuntemattomaan

Aivan kuten työpaikan sähköjoukkue valmistautuu illan otteluun pukuhuonerituaalein, kulttuurisäilyttäisiin tykypaketteihin on kytkettävissä vastaava elementti, jonka aikana osallistuva ryhmä ”siirretään” työpaikan arkielämästä tykyohjelman sisälle ja

sen vetäjän luomaan maailmaan, omaan todellisuuteensa. Siirtymäritillä on monta merkitystä ja hyvin onnistuessaan elämys itsessään. Siirtymäriti poistaa jännitteitä ja luo turvallisuutta. Sen avulla voidaan esimerkiksi riisua ”tittelit pois”. Riitin jälkeisessä uudessa maailmassa ei ole esimiehiä, ei alaisia, ei uusia tai vanhoja työntekijöitä. Kaikki ovat samanarvoisia ja lähtevät tykymatkalle samalta viivalta. Yksinkertaisimmillaan siirtymäritiksi riittää, että ryhmä puetaan samanlaisiin asusteisiin, väkevimmillään se on kuin aikamatka tai siirtyminen kokonaan toiseen aikakauteen ja uuteen kulttuuriin, jossa ryhmän jäsenille annetaan uudet nimet ja teemaan sopivat identiteetit.

3.5 Kohderyhmäsuunnittelu

Oman asiakaskohderyhmän syvälinen tunteminen luo selkeää kilpailuetua.



Hankkeen osallistujan, Arto Juurakon, rytmipaja.



Hankkeen osallistuja, Loviisa Kautiainen, on rituaalisen ohjaaja ja maa-akka Kaubajoelta.

Kulttuurisältöiset tykypaketit ovat kaikki erilaisia, myös ne jotka aihepiiriltään muuten ovat samantyyppisiä. Vetäjä ja hänen oma, persoonallinen tapansa työstää pakettia asiakkaan kanssa erottaa saman alan paketit ja tekijät toisistaan. Lisää eroavuutta syntyy markkinoinnin ja mainonnan osuvuudessa haluttuun asiakaskohderyhmään. Siksi oman asiakaskohderyhmän tunnistaminen on paketin sisällön rakentamisen, profiloinnin ja markkinoinnin kannalta tärkein yksittäinen vaihe. Mitä paremmin paketin tekijä tuntee kohderyhmänsä ominaisuuksia; ko. ammattiryhmän erityispiirtei-

tä, sukupuoli- ja ikäjakamaa, koulutustaustaa, sosioekonomisia ominaisuuksia, sitä helpompaa on tehdä kustannustehokasta markkinointia ja osuvampaa mainontaa, löytää oikeat mediat ja rakentaa niihin oikea viesti. Juuri tämä taustatyö – oman asiakaskohderyhmän tunnistaminen ja sen ominaisuuksien hyödynnettävyys – on onnistumisen edellytys. Vasta sen jälkeen on mahdollista räätälöidä henkilö- tai tuotekohtainen, toimiva markkinointikonsepti. Tässä vaiheessa – jos omat resurssit eivät riitä - voi markkinointikonseptin työstämiseen rekrytoida mainostoimiston tai viestintänsä asiantuntijoita. Oman asiakaskohderyhmän syvälinen tunteminen luo selkeää kilpailuetua ja auttaa tekijää oman työn jalostamisessa eli tuotteistamisessa.

Miten oma asiakaskohderyhmä sitten on löydettävissä? Kulttuurisältöisten tykypalvelujen markkinat ovat ensisijaisesti oman toimialueen yrityksissä ja yhteisöissä. Ne taas löytyvät luetteloina esimerkiksi kuntien elinkeinoasiamiehiltä, yrittäjäjärjestöstä ja eri hakemistoista. Markkina- ja toimialoittain yritysten osoitteita voi myös ostaa ns. osoitepankeista.

3.6 Markkinointi

Asiakas valitsee ensisijaisesti tuotteen tai palvelun, jonka hän tuntee entuudestaan.

Näy - olet olemassa. Kulttuurisältöisten hyvinvointipalvelujen yritys- tai pakettikohtainen markkinointi edellyttää, että tuotepaketit ovat jossakin esillä ja nähtävänä, niillä on selkeä sisältö ja hinta. Ajantasaiset kotisivut ovat vähimmäisvaatimus. Lisäksi tarvitaan esitteitä ja muuta promootiotavaraa resurssien ja tarpeen mukaan. Kun kohderyhmänä ovat yritykset ja yhteisöt, kohdistetulla suoramarkkinoinnilla on mahdollista päästä näkymään yrityksen sisälle. Suoramarkkinoinnin peruskampanja sisältää esimerkiksi kolme tarkoin kohdistettua, henkilökohtaista suoramarkkinointiviestiä vuoden aikana ko. yrityksen tykystävälle, henkilöstöpäällikölle ja toimitusjohtajalle. Yksi viesteistä

voi sisältää esimerkiksi tykypalvelua esittelevän julisteen, joka toivottavasti pääsee myös ruokalan tai kahvihuoneen ilmoitustaululle. Suoramarkkinoinnin tulee olla säännöllistä ja pitkäkestoista. Kulttuuristen hyvinvointipalvelujen suuri ongelma on, että yritykset ja tykkyväki eivät vielä tunne niitä. Niiden tuntemattomuus ja niihin liittyvät ennakokuluut ovat niiden myynnin suurin este. Asiakas kun valitsee ensisijaisesti tuotteen ja palvelun, jonka hän tuntee entuudestaan. Tykymarkkinointi ei kuitenkaan eroa mitenkään tyypillisestä business-to-business -markkinoinnista ja siinä tehokkainta on henkilökohtainen myyntityö. Se tarkoittaa henkilökohtaista esittelykäyntiä yrityksen johdon tai tyky-vastaavan pakeilla, useamman kerran.

Kun markkinointi on vielä alkutekijöissään ja mukana olevien toimijoiden omat resurssit ovat rajallisia, keskinäisellä verkostoitumisella on mahdollista keskittää markkinointipanoksia yhteiseksi hyväksi. Etelä-Pohjanmaan liiton tuottama DVD-levy on hyvä alku. Sen tueksi tarvitaan kuitenkin viestintästrategia ja markkinointisuunnitelma, näkyyttä paikallisen elinkeinoelämän sisällä, medianäkyvyyttä paikallislehdissä ja ylipäättään kulttuuristen hyvinvointipalvelujen ja niiden tuottajien tunnetuksi tekemistä. Täysin uudenlaisen tykyideologian ja siihen liittyvien tykypakettien penetraatioyrityksiin ja yhteisöihin vie hyvin suunniteltuna markkinointioperaationa vähintään 3-5 vuotta.



Hankkeen osallistujan, huopataiteilija Reetta Sillanpään käsissä villa saa uuden muodon. Kuva Piirainen & Mäkelä.

4. Tapahtumisen mahdollisuus taiteessa – ajatuksia ryhmädynamiikasta

Oheinen teksti kytkeytyy tanssitaiteilija Kirsi Heimosen teemoihin, jotka olivat esillä Etelä-Pohjanmaa liiton järjestämässä ja Heimosen vetämässä Hyvinvointia kulttuurista -hankkeen taidekasvatus- ja ryhmädynamiikkaa käsittelevässä työpajassa. Heimonen kirjoittaa tanssitaiteilijan näkökulmasta, ja hänellä on useiden vuosien kokemus työstä tanssitaiteilijana sosiaali- ja terveysalalla.

4.1 Taide lähteenä

Olennaista on, että taiteilija, käsityöläinen, alansa taitaja on lujasti kiinni osaamisessaan.

Vuosien työ materiaalien, prosessien parissa on juurtunut tekijään. Tuon tiedon avulla hän pystyy näkemään samankaltaisia taipaleita muilla, kun hän ohjaa ryhmiä. Oma ala, oma työ näyttäytyy tekijöillä kannustimena, elämän voimana, josta he ammentavat, josta he elävät päivittäin. Todellisuus asettuu uomiinsa suhteessa omaan alaan. Ryhmi- en ohjauksessa toiminta itsessään näyttää suuntaa. Oma taide, taito on lähde, joka ei ehdy.

4.2 Toisille jakaminen, toisten kanssa oleminen

Kuinka sitten jakaa tietotaitoaan muille? Yhtenä pulmana koettiin markkinointi. Joku markkinoi itse, toisilla saattaa olla henkilö, joka omistautuu markkinoinnille. Mutta miten myydä jotain, jonka tunnistaa itsessään? Oma kokemuksen avulla tekijät tunnistavat tekemisen voiman, he haluavat jakaa sitä. Monet kamppailevat sanojen kanssa: kuinka löytää nimi tuotteelle, tekemiselle, joka informoi ja myy? Sanojen pitäisi olla tiiviissä yhteydessä siihen mitä myydään, taide- ja kulttuurialojen koulutuspalveluita. Sanojen ei pitäisi viedä harhaan, luvata toista mitä on tarjolla. Taito- ja tai-

deaineissa on paljon tietoa, joka pakenee sanoja. Vasta oma kokemus paljastaa mahdollisuuksien, tuntemuksien kirjon. Eri todellisuuksien sanat voivat olla ristiriidassa, vaikka vaikutus ei sitä olisi. Esimerkiksi hitaus, hiljaisuus ja yhteisöllisyys eivät ole välttämättä iskusanoja yritysmaailmaan kurkottaessa, vaikka toiminta tukee yksilöiden olemista tiivistempoisessa työelämässä. Niiden avulla voi löytyä keskittymisen tapa, joka auttaa toimintaa – varsin tehokkaasti. Kenties tekijöiden on löydettävä ne yritysmaailman suuret johtajat, jotka oivaltavat taiteen merkityksen työntekijöilleen. Kausalisuhteet eivät toimi taiteen piirissä, toiminta avaa olemista paljon leveämmälle ja ennakoimattomasti kuin syy-seuraussuhteet.

Se, että osallistuja kokee jotain toisin kuin arjessaan, on merkityksellistä. Siitä saattaa kirjota ilon ja autuuden tunteita. Työskentely ja tapahtumiset saattavat myös herättää kiukkua ja epäilyä toiminnan hyvää tekevästä voimasta. Haaste osallistujille, haaste palveluiden ostajille on antautua tekemiseen, toimintaan ja arvioida vasta sen jälkeen sen vaikutus. Vaikutus ei välttämättä avaudu heti, se saattaa imeytyä olemiseen ja aktivoitua tulevaisuudessa, jolloin jäljet tapahtumiin voivat piiloutua. Kaikki tuntemukset, tapahtumiset merkitsevät että ihminen on elossa, aistit aktivoituvat, arjen horros päättyy. Taiteen avulla havainnot maailmasta voivat muuttua. Jokin näyttäytyy toisin.

Taiteilijat, käsityöläiset, toimijat ovat alan ammattilaisia, joilla tekeminen on nahkassa, ihon alla. Heillä on tuntemus oman alansa prosesseista, joten osallistujat voivat luottavaisesti antautua toimintaan. Tekijöiden on hyvä tunnistaa ja tunnustaa etäisyys asiakaasta, osallistujista; se merkitsee kunnioitusta, etäisyyttä osallistujiin. Kenenkään



Minna-Kaisa Rantalan Zabra-yhdistys tarjoaa rentoutumista itämaisen tanssilikunnan keinoin. Kuva: Jari-Pekka Laitio-Ramone.

tuntemuksia, olemista työpajoissa ja tapahtumisissa ei voi tietää. Toiminta itsessään tuo tunnelmia, olotiloja, joille ohjaaja voi antaa tilaa. Hänen ei tarvitse identifioitua toisten ongelmiin, ottaa kantakseen ihmisten koko elämää. Taide, tekeminen viettelee mukaansa. Kun antaa tilaa osallistujien tuntemuksille, ohjaaja voi keskittyä tapahtumisien mahdollistamiseen ja jokainen osallistuja kantaa vastuun omista valinnoistaan. Näin toiminnalla on mahdollisuus puhutella suoraan osallistujaa; tapahtuu valtaistumista. Ohjaajan eettinen suhde osallistujiin on näin mahdollista.

Tanssitaiteilijana Helsingin Diakonissalaitoksella olen esiintynyt ja tanssittanut hyvin erilaisia ihmisiä, esimerkiksi dementoituneita, lastenkodin lapsia, päihdeongelmaisia, vanhuksia, monikulttuurisia ryhmiä sekä henkilökuntaryhmiä. Olen selkeästi julistanut että en paranna, hoivaa, hoida enkä terapoiki ketään – jokainen kantaa vastuun valinnoistaan. Se on luonut itselleni tilaa toimia, antautua ei-tietämiseen. Liike, tanssiminen sellaisenaan on noussut tärkeäksi, ja oma egoni on saanut haalistua. Monenlaisia arjen ihmeitä on tapahtunut, kun en ole tietoisesti tavoitellut jotakin, tanssi on näyttänyt voimansa; se on liikauttanut ih-

misten elämää. Ihmisten välisessä kommunikoinnissa tapahtuu paljon sanatonta, se miten ohjaaja on tilanteessa, se välittyy osallistujille voimallisesti. Itse olen etsinyt tapaa olla, jossa käytän ammattitaitoani, tuen mahdollisuuksia tanssimisessa, mutta vältän tilanteiden kontrollointia. En sovelta; elän tanssissa, tanssimisessa. Tanssi tai tanssiminen on ydin, johon kaikki kiteytyy. Aistisuudessa, herkistymisessä aisteille maailma alkaa näyttäytyä toisin. Muutos alkaa läheltä, se alkaa itsessä.

Tilan antaminen merkitsee mahdollisuuden antamista itse toiminnalle. Ryhmän mahdolliset kitkat elävät, mutta ohjaajan voi muistuttaa perusasiasta, itse toiminnasta. Se luo selkeyttä ja vaikka toiminnassa voi olla terapeuttisia aineksia, se ei merkitse yksittäisten osallistujien terapiaa. Pedagogisesti ohjaus merkitsee kulkemista osallistujien rinnalla. Muiden ihmisten kanssa toimiminen tukee ihmisen olemista, oppimista: toisten kanssa on mahdollista oppia sellaista mitä yksin ei pysty. Se on ryhmässä toimimisen suuri lahja; oppia toisilta ja toisten kanssa. Ohjaajan ei tarvitse asettaa jalustalle tietäjäksi tai parantajaksi, hän voi luoda omalla olemisellaan, asiantuntijan asemallaan osallistujille turvan oppia monin eri tavoin.

Omasta egosta etäytyminen ja tilan antaminen osallistujille muuttaa kysymyksen onnistumisesta ja epäonnistumisesta. Työskentelyssä tapahtuu erilaisia kohtaamisia, toiminta vie mukanaan, se vie ja johdattaa erilaisiin olotiloihin. Ohjaaja tukee tapahtumista ammattitaitonsa avulla, hänen ei tarvitse ottaa haltuun kaikkea mitä tapahtuu työskentelyssä. Elämän kirjo, erilaiset valinnat työskentelyssä on nähtävillä. Kohtaamista ei tarvitse ajatella kenenkään onnistumisena tai epäonnistumisena; kohtaamisessa on kyse useammasta kuin yhdestä ihmisestä.

4.3 Luottamus tulevaan

Muutos on hidasta yhteiskunnassa, toimijoilta vaaditaan peräänantamattomuutta ja uskoa omiin valintoihin, omaan alaansa. Peräänantamattomuus

ja luottamus omaan taide- tai taitoalaan elää seudun toimijoissa, kenties se on pohjalainen piirre; hyvä niin! Yhteys kollegoihin tukee taiteen ja kulttuurin leviämistä elämän eri aloille. Esimerkiksi eri taidealojen yhteiset työpajat voivat valottaa kenttää arvaamattomasti. Etelä-Pohjanmaan liitto on aloit-

tanut hankkeen, jossa verkostoituminen muiden alan toimijoiden kanssa on arvokas piirre. Toisilta voi saada tukea, heiltä voi saada neuvoja, heidän kanssa voi ihmetellä ja löytää aina uutta. Toiminta jatkokoon!



Uutelan Tainan taontapajakurssilaiset työn toubussa.

5. Hyvinvointia kulttuurista -kehittämistyö jatkuu

Kaksivuotisen Hyvinvointia kulttuurista -hankkeen aikana on nostettu hyvinvoinnin ja kulttuurin välistä yhteyttä esiin monin eri tavoin sekä luotu yhteistyötä ja verkostoja kulttuuri-, sosiaali-, terveys- ja yrityssektoreiden välille. Hankkeen jatkuminen muodossa tai toisessa on Etelä-Pohjanmaan liiton intressinä vahvasti ja liiton roolina tulee olemaan jatkossakin keskustelun ylläpitäminen, kentän ja tilanteen seuraaminen sekä kulttuuritarjottimen ylläpito ja päivittäminen. Etelä-Pohjanmaan liiton näkemyksen mukaan mahdollisen jatkon toteutuksessa avaintoimijoita ovat kulttuuritoimijat itse. Tuotteet ja myyntivälineet ovat olemassa, nyt niitä täytyy osata hyödyntää aktiivisesti.

Kuntien kulttuuritoimien roolia mahdollisessa jatkohankkeessa tulee myös lisätä, sillä kulttuuritoimien piirissä ei vielä ole täysin sisäistetty hyvinvoinnin ja kulttuurin välistä yhteyttä, eikä oivallettu kaikkia niitä mahdollisuuksia, mitä ko. aihepiiriin liittyy, eritoten tulevaisuudessa. Yrityssectorilla taas kulttuurirytykyn ottaminen yhdeksi osaksi henkilöstön työhyvinvointiin liittyvää toimintaa toisi työkyllyn uudenlaisia elämyksiä ja kokemuksia.

Sosiaali- ja terveyssektorilla aihealueen eteenpäin vieminen voisi liittyä esimerkiksi tutkimukseen, jonka avulla selvitettäisiin kulttuurisen tyk-kuntoutuksen vaikutuksia. Yhteistyötahona tutkimuksessa voisi olla jokin kuntokeskus. Myös kulttuuripalveluiden ottaminen osaksi toimintaa mm. vanhusten palvelutaloissa, terveyskeskuksien vuodeosastoilla sekä lasten ja nuorten parissa toisi lisäarvoa sosiaali- ja terveyssektorin toimintoihin. Muihinkin maakunnassa alkaviin terveydenedistämishankkeisiin kulttuurin ja hyvinvoinnin välisen yhteyden edistäminen sopisi uudeksi päänavaukseksi.

Hyvinvointia kulttuurista -hankkeen puitteissa

on käyty neuvotteluja mm. Seinäjoen ammattikorkeakoulun kulttuuri- sekä sosiaali- ja terveysalan koulutusohjelmien edustajien kanssa. Ajatuksena on, että ammattikorkeakoulu lähtisi viemään eteenpäin ko. aihealueeseen liittyviä laajempia saateenvarjotyyppejä hankkeita, joissa yhdistettäisiin mm. tutkimusta ja kehittämistä, koulutusta sekä teknologiaa. Tavoitteena olisi myös saada opiskelijat mukaan hankkeisiin toimijoiksi. Jatkossa kulttuuripaketteja tullaan myös kehittämään edelleen sekä lisäämään markkinointia, jotta kulttuuripaketit saataisiin mahdollisimman tehokkaaseen käyttöön ja siten lisättyä ihmisten tietoisuutta niistä. Myös muut maakunnassa sijaitsevat oppilaitokset ovat ilmaisseet kiinnostuksensa kehittämistyöhön.

Keskusteluja on myös käyty mm. Etelä-Pohjanmaan matkailun kanssa mahdollisista yhteistyökuvioista hankkeessa tuotteistettujen kulttuuripakettien markkinoinnin ja myynnin osalta. Yksi mahdollisuus kulttuuritoimijoille on harjoittaa yhteistyötä esimerkiksi kulttuuriosuuskunta Raamin kanssa, joka on yritystyökalu osaajille: ei tarvitse perustaa omaa toiminimeä vaan laskutuksen voi hoitaa Raamin kautta, myös markkinointi hoituu edullisemmin, kun voi vähentää arvonlisäveron.

6. Mistä tietoa?

6.1 Hyödyllisiä oppaita kulttuurialan toimijoille

Kulttuuritoimijan markkinointio- pas. 2001.

Julkaisija: Etelä-Pohjanmaan liitto. Etelä-Pohjanmaan kulttuurin kehittämiskeskus Trissa.

Opas käy läpi markkinoinnin peruskäsitteitä ja -toimintatapoja. Tavoitteena on antaa perusohjeistus käytännön markkinointitoimenpiteiden suunnitteluun.

Kulttuuritoimijan tiedotusopas. 2001.

Julkaisija: Etelä-Pohjanmaan liitto. Etelä-Pohjanmaan kulttuurin kehittämiskeskus Trissa.

Opas paneutuu tiedottamisen perusasioihin sekä antaa vinkkejä ja esimerkkejä toimivan tiedottamisen saavuttamiseksi. Oppaassa käsitellään mm. tiedotteen laatimista, tiedotustilaisuuden järjestämistä ja tiedotussuunnitelman tekemistä.

Tapahtumajärjestäjän opas. 2001.

Julkaisija: Etelä-Pohjanmaan liitto. Etelä-Pohjanmaan kulttuurin kehittämiskeskus Trissa.

Opas antaa käytännön ohjeita erilaisten tapahtumien järjestämiseen ja suunnitteluun. Oppaassa käydään läpi mm. lupa-asioita, turvallisuuteen liittyviä tekijöitä sekä vakuutus- ja tekijänoikeusasioita.

Kulttuurihankkeiden rahoitusopas. 2004.

Julkaisija: Etelä-Pohjanmaan liitto. Etelä-Pohjanmaan kulttuurin teemaohjelman koordinaatiohanke. Opas keskittyy pääasiassa opastamaan ja ohjeistamaan kulttuuritoimijoita kulttuurihankkeiden käytännön toimenpiteiden suunnittelussa ja rahoituksen järjestämisessä.

Kulttuuritoimijan kansainvälisty- misopas. 2006.

Julkaisija: Etelä-Pohjanmaan liitto. Etelä-Pohjanmaan kulttuurin vientihanke.

Opas koostuu käytännön kokemuksista, joita on syntynyt hankkeen aikana. Oppaasta löytyy myös käytännön tietoa kulttuuritoimijoille heidän omista kansainvälistymispyrkimyksissään niin kulttuuriviennissä kuin -vaihdossakin.

Hyvinvointia kulttuurista Etelä-Poh- janmaalla. 2006

Julkaisija: Etelä-Pohjanmaan liitto. Erilaisille kohderyhmille esimerkiksi työ-porukoille, nuorille ja ikäihmisille suunnattu esite, jossa on koottuna erityyppisiä ryhmille suunnattuja kulttuuripaketteja. Saatavana myös dvd:nä.

Kaikki oppaat ja ovat esitteet tilattavissa Etelä-Pohjanmaan liitosta toimistosihteerin Tuuliina Tuomiselta, puh. 020 124 4138 tai sähköpostitse osoitteesta tuuliina.tuominen@etela-pohjanmaa.fi. Etelä-Pohjanmaan liitto sijaitsee Teknologikeskus Framissa, Kampusranta 9 C, 4:ssä kerroksessa.

6.2 Hyvinvointiin ja kulttuuriin liittyviä bankkeita

HAKKU - Hyvinvointia ja kuntoa kulttuurista

ESR-rahoitteinen hanke, jossa projektin toteuttaja-organisaatio Mikkelin ammattikorkeakouluyhtymä. Hankkeen kohderyhmä ja ensisijaiset hyödynsaajat ovat projektissa mukana olevien sosiaali- ja terveysalan toimintayksiköiden asiakkaat, asukkaat ja potilaat sekä henkilökunta ja hankkeen toteuttamiseen osallistuvat kulttuuri- ja taidealan toimijat. Päätaavoite on vahvistaa arjen kulttuurin ja taiteen roolia sosiaali- ja terveysalan hoito- ja kuntoutus-

yksiköiden ja -yhteisöjen toiminnassa. Tavoitteena on kehittää uusia toimintamalleja, joilla arjen kulttuuri- ja taidetoimintaa voidaan integroida nykyistä tiiviimmin osaksi hoitotyötä ja kuntoutusta. Tavoitteena on myös luoda kulttuuritoimijoille uusia työ- ja toimintamahdollisuuksia ja tehostaa resurssien käyttöä. http://esrlomake.mol.fi/esrtiepa/kuvaus_S84755.html

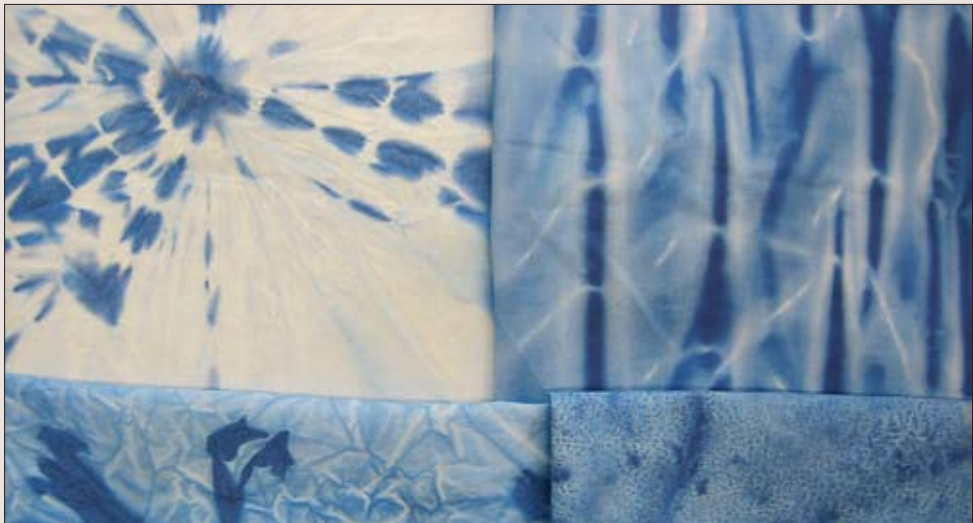
TaiVal- Taidetta Vaalijalassa

Vaalijalan kuntoutuskeskuksessa on vuoden 2006 aikana aloitettu taidehanke TaiVal, jonka tavoitteena on yhdistää kuntoutuksen, opetuksen ja taiteen asiantuntemus. Tarkoituksena on tarjota sopivia taiteen työmenetelmiä kehitysvammaisille ja muihin erityisryhmiin kuuluville kuntoutuksen tueksi. Tarkoituksena on myös kehittää toimintatavat sellaisiksi, että niitä voidaan soveltaa hankkeen jälkeinkin. TaiVal-taidehanke on saanut Itä-Suomen lääninhallituksen rahoitusta. Sitä suunnittelee ja ohjaa fil.maist., taidekasvattaja Liisa Kauppinen. Hanke koskee sekä Vaalijalan kuntoutuskeskusta että sen kaikkia yksiköitä. Syksyllä 2006 on aloitettu taidepainotteinen jatko-opetusryhmä. Hankkeen

seen liittyy myös kansainvälinen vuorovaikutteinen toiminta vastaavien toimintayksiköiden kanssa. <http://www.vaalijala.fi/index.asp>

Terve tanssi – tanssi vanhustyön voimavarana Kuopio

Projektin toteuttajaorganisaatio Tanssin aluekeskus Kuopio. Yhteisötanssiin perustuva kaksivuotinen hanke, jonka välittömänä tavoitteena on vakiinnuttaa hankkeeseen osallistuvissa laitoksissa tanssi osaksi vanhustyötä, antaa hoitohenkilökunnalle eväitä yhteisötanssin käyttämiseen oman työnsä ja työssä jaksamisen välineenä sekä tutkia tanssin vaikutuksia sekä vanhusten että heidän hoitajiensa hyvinvointiin. Hankkeen yleisenä tavoitteena on lisäksi herättää keskustelua taiteen ja ammattitaiteilijoiden asemasta hoitotyössä sekä kehittää taiteisiin perustuvia hyvinvointipalveluita. Projekti toteutetaan kahdessa noin vuoden mittaisessa jaksossa, joihin molempiin osallistuu kolme palvelukeskusta tai palvelutaloa Pohjois-Savon alueelta. Hankkeen suurin rahoittaja Terve Kuopio – ohjelma. <http://www.tanssinaluekeskuskuopio.fi/fi/cfmldocs/index.cfm?ID=1154>



Hankkeen osallistujan, Jonna Puusaaren, aurinkovärjäystekniikalla värjättyjä kankaita.

KUTSU - kohtaamisia taiteen äärellä -hanke

Projektin toteuttajaorganisaatio Socom Kaakkois-Suomen Sosiaalialan osaamiskeskus Oy

Etelä-Suomen alueella toteutetaan Monikulttuurista hyvinvointia vanhustyöhön –hanketta, joka on osa Etelä-Suomen liittouman InnoELLI Senior ohjelmaa. KUTSU – kohtaamisia taiteen äärellä on Monikulttuurista hyvinvointia vanhustyöhön -hankkeen kaakkoissuomalainen osahanke, jota toteutetaan Haminan, Kotkan ja Lappeenrannan alueella. Tarkoituksena on tavoittaa kotona asuvat syrjäytymisvaarassa olevat maahanmuuttajat. Kehittää taidelähtöisiä toimintamalleja tukemaan maahanmuuttajien integroitumista/kotoutumista sekä monikulttuurisuus- ja suvaitsevaisuustyötä. Tehdä maahanmuuttajien tarinoita näkyväksi taiteen välityksellä. Integroida hankkeessa kehitettyjä toimintamalleja sosiaali-, terveys- ja kulttuurialan ammatilliseen koulutukseen ja työkäytäntöihin. Hankkeessa tehdään selvitys ikääntyvien maahanmuuttajien sosiaali-, terveys- ja kulttuuripalvelujen tarpeista. Selvityksen pohjalta käynnistetään taidepainotteinen pienryhmätöimintä. Ryhmätöiminnassa tehdään tiivistä yhteistyötä alueen taiteilijoiden, muiden kulttuuritoimijoiden sekä eri alojen opiskelijoiden kanssa. http://www.socom.fi/hankkeet/h_vanhustyoy_ky_sosku_kutsu.html

KEINU – taiteilijat vanhusyhteisön arjessa -projekti

Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulun ESR-rahoitteinen Keinu – taiteilijat vanhusyhteisön arjessa -hanke kehittää toimintamallia taiteilijoiden ja vanhustalvelujen yhteistyölle Pohjois-Karjalan kunnissa ja yksityisissä vanhusyksiköissä. Hankkeen tavoitteena on taiteen avulla lisätä vanhusten ja vanhustyöntekijöiden hyvinvointia laaja-alaisesti sekä kehittää uusia verkostoja ja rakenteita tukemaan pohjoiskarjalaisten taiteilijoiden työllistymistä.

<http://www.ncp.fi/sosiaaliala/opiskelija/keinu.htm>

CULTCOM – Cultural Competences in Marketing

Kulttuuriosaamisen markkinointi -hankkeessa tutkitaan yritysten kulttuuriosaamista ja kulttuurisia kompetensseja. Kulttuuriosaamisella tarkoitetaan ennen kaikkea asiakkaiden ja kuluttajien kulttuurisen taustan ja toimintaympäristön ymmärtämistä ja tämän tietämyksen luovaa soveltamista omassa liiketoiminnassa. Kulttuurinen tausta ei viittaa ainoastaan kansallisiin kulttuurieroihin, vaan myös erilaisten kuluttajaryhmien identiteetteihin, jotka ovat kansallisuudesta riippumattomia. Kulttuuriosaamisen ulottuvuuksia ovat 1) kyky soveltaa esteettistä suunnittelua ja muotoilua tuotesuunnitteluun ja muihin yrityskuvaan ja tuloksellisuuteen vaikuttaviin toimintoihin, 2) eettinen ulottuvuus, kyky vastata asiakaskunnan eettisiin ja ympäristövaatimuksiin sekä kantaa yhteiskuntavastuuta tekemisistään, 3) kyky luoda yhteisöllisyyttä ja luottamusta asiakassuhteisiin, verkostosuhteisiin ja omaan henkilökuntaan, 4) kyky etsiä ja tunnistaa markkinoita uusille innovaatioille (proaktiivisuus) ja 5) kyky kehittää uusia vuorovaikutustapoja, joissa asiakas mielletään yrityksen kanssatuottajana ja kumppanina.

Teoreettiset ideat perustuvat kirjallisuudelle, jossa käsitellään yritysten markkinaorientaatiota, tiedon ja tietämyksen johtamista, kuluttajien ja kuluttajaryhmien kulttuuri- ja identiteettieroja, asiakassuhdemarkkinointia ja markkinointiviestinnän, esim. mainonnan kulttuurista sisältöä ja retoriikkaa. Empiirisen tutkimuksen pääidea on kartoittaa suomalaisyritysten kulttuuriosaamisen tasoa ja mahdollisia ongelmakohtia, ts. miten yritykset hankkivat kulttuuriosaamista ja soveltavat sitä sopeuttaessaan liiketoimintaansa erilaisiin kulttuuriympäristöihin ja asiakasryhmiin. Lisäksi tutkitaan kulttuuriosaamisen vaikutusta yritysten kansainväliseen menestymiseen ja innovatiivisuuteen. Tavoitteena on esittää konkreettisia ehdotuksia kulttuuriosaamisen parantamiseksi ja nostaa kulttuuriosaaminen keskeiseksi liiketoimintaosaa-

misen alueeksi. <http://www.hse.fi/FI/projects/project.htm?projectID=40099>

Arsmia -hanke

ARSMEDIA -projektin tavoitteena on kulttuuri- ja sisältötuotantoalojen työllisyyden parantaminen ja liiketoiminnallisen potentiaalın kasvattaminen osaamisen ja kysynnän yhdistävien, erityisesti markkinointiin liittyvien tukipalveluiden avulla.

Hanke tukee uusien innovaatioiden ja sisältötuotteiden kehittymistä parantamalla kulttuuri- ja uusmedia-osaajien toimintaedellytyksiä sekä edistämällä heidän verkottumistaan ja yhteistyötä. Lisäksi projektin aikana Arsnet Gallery -palvelusta kehitetään Turun seudun kulttuuri- ja sisältötuotantoalan vientityökalu samalla kun palvelua kehitetään entistä käyttäjäystävällisemmäksi ja houkuttelevammaksi.

Toimintamallin avulla helpotetaan kulttuuriosaamisen löytymistä ja saatavuutta ja lisätään näin kulttuurin kulutusta. Tuloksena on kulttuuriammattilaisten työpaikkojen, keikkojen sekä tuotteiden myynnin lisääntyminen.

Arsmia-projektin tärkein työkalu on internetissä toimiva kulttuuriammattilaisten, heidän osaamisensa sekä heidän tuottamiensa kulttuuripalveluiden ja -tuotteiden esittely- ja markkinointi-sivusto, ”Arsnet Gallery”. Arsnet Galleryn erikoisuus on satoja video-näytteitä ja tuhansia kuvia sisältävät

www-sivut joilla kulttuuriosaajat esitellään havainnollisesti uuden teknologian tarjoamin keinoin.

Elokuussa 2003 käynnistynyt ARSMEDIA-projekti pohjautuu menestyksekkään ARSNET – kulttuuri-osaamisen markkinoillepääsyn edistämishankkeen (1.8.2000–31.7.2003) kokemuksiin ja tuloksiin sekä kevään 2002 aikana Turun kaupungille luovutettujen POP- ja MediaUp -raporttien toimenpide-ehdotuksiin. ARSMEDIA täydentää myös mm. Osaamiskeskus-ohjelman alaisen Kulturo-hankkeen toimintaa. www.arsnet.net

6.3 Lisälukemista

Anttila Mai & Kaarina Iltanen (1998). Markkinointi. Porvoo: WSOY.

Heiskanen Ilkka, Pentti Ahonen & Lasse Oulasvirta (2005). Taiteen ja kulttuurin rahoitus ja ohjaus: kippupisteet ja kehitysvaihtoehdot. Helsinki: Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämisyhtiö Cupore.

Hyypä Markku T. & Hanna-Liisa Liikanen (2005). Kulttuuri ja terveys. Edita Prima Oy, Helsinki.

Kivikangas Tapio & Urpo Vesanto (1998). Markkinoinnin perusteet. Helsinki: WSOY.

Kukkasmäki Timo (2004). Kulttuuritoiminnan käsikirja. Unipress.

Niinikoski Marja-Liisa & Kaisa Sibelius (toim.) (2003). Kulttuuribusiness. Porvoo: WSOY.

Parantainen Jari (2007). Tuotteistaminen. Helsinki: Talentum.



WWW.TRISSA.TV

Eteläpohjalainen kulttuurikanava

Trissa.tv on nettivälitteinen kulttuurikanava, jonka kautta on esitetty myös Hyvinvointia kulttuurista -hankkeessa mukana olleiden osallistujien kulttuuripaketteja työ-sarjana. Esitetyt sarjat löytyvät trissa.tv:n video-arkistosta.



7. Kulttuuripaketin tuotteistajan muistilista

- 1) Kulttuuripaketin sisällön suunnittelu
 - oma ydinosaaaminen?
 - konkreettista vai aineetonta?
 - itseohjautuvaa vai opastettua?
 - uusintamisen mahdollisuus
 - kokonaisuus

- 2) Kohderyhmäsuunnittelu
 - kartoittaminen: kenelle kulttuuripakettia tarjotaan? (ammatti, sukupuoli, ikä, koulutus)
 - millaisia tarpeita potentiaalisella ostajalla on?

- 3) Hinta-/laatusuhde
 - sopiva hinta
 - laadunvarmistaminen

- 4) Markkinointi
 - missä ja miten markkinoidaan? (internet-, suora-, tapahtuma-, messu- vai lehtimainonta)
 - markkinointibudjetti
 - omat kotisivut
 - yhteystiedot ja hinta näkyviin

- 5) Myynti
 - missä ja miten myydään?
 - myyntikanavat?

- 6) Jälkimarkkinointi ja asiakastyytyväisyyden varmistaminen

Liite 1

Hyvinvointia kulttuurista Etelä-Pohjanmaalla -hankkeen osallistujat

Armi Ahovaara, AMK-vaatetusmuotoilija, väri- ja tyylikonsultti, Ilmajoki

Etelä-Pohjanmaan käsi- ja taideteollisuusyhdistys ry

- toimipisteet Seinäjoella, Alavudella, Ähtärissä, Jurvassa ja Kauhajoella
- yhteyshenkilöt Anne Honkala, Mirjami Roininen, Kaija Uola

Minna Herrala, taidemaalari, Seinäjoki

Loviisa Kautiainen, rituaalien ohjaaja, maakka, Kauhajoki

Jarmo Kettunen, muusikko, Alahärmä

Jaana Jeminen, muotoilija, Ilmajoki (toimisto Seinäjoella)

Järviseedun opisto, Evijärvi, yhteyshenkilö: Minna Lammi/Leea Keto

- Sirpa Kataja, käsityöalan yrittäjä, Vimpeli
- Katja Kujala, Teatteri-ilmaisun ohjaaja, IT-treenaaja, Lappajärvi
- Jonna Puusaari, kädentaidot, Vimpeli
- Soile Söderling, käsityöyrittäjä, Evijärvi
- Taina Uutela, seppä, Evijärvi

Lakeudenportin Kansalaisopisto, toimipisteet Alavudella ja Ähtärissä. Yhteyshenkilö: rehtori Riitta-Liisa Nieminen

- Hanna Palomäki, tanssinopettaja AMK, Alavus
- Arto Juurakko, opettaja-kirjailija-muusikko, Alavus

Nelimarkka-museo, museolehtori Maria Lampinen, Alajärvi

Tapio Nummi, taiteilija/kouluttaja, Vimpeli

Pohjanmaan kirjailijat ry

- yhteyshenkilö Marja-Leena Mäkelä, kirjavinkkari ja sanataideohjaaja, Seinäjoki

Minna-Kaisa Rantala / Zahra, itämaisen tanssin ohjaaja, Teuva

Reetta Sillanpää, huopataiteilija ja yrittäjä, Kauhajoki

Skooppi Ay, Kimmo ja Johanna Kovanen, kulttuurialan yrittäjiä, Seinäjoki

Tanssiteatteri Wimme, Raija Hietakangas, Kurikka

Kulttuuripaketit yhteys- ja hintatietoineen löytyvät internetistä osoitteesta:

www.etelapohjanmaa.fi/kulttuuri, klikkaa kulttuuritarjotin.

Hyvinvointia kulttuurista Etelä-Pohjanmaalla -hankkeen ohjausryhmän jäsenet

kulttuuri- ja museotoimenjohtaja Esa Honkimäki, Lapua / Härmänmaan seutukunta

sivistystoimentarkastaja Erik Häggman, Länsi-Suomen lääninhallitus

yksikön johtaja Irmeli Jussila, kulttuurialan ja muotoilun yksikkö, SeAMK

rehtori Leea Keto, Järviseedun opisto

kouluttaja, draamaohjaaja Kimmo Kovanen, hankkeen osallistuja

yksikön johtaja, ThT Merja Kuuppelomäki, Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehitystoiminnan yksikkö (SoTe), SeAMK

työhyvinvointipalvelujen asiantuntija Jenni Lakso, Härmän Kuntokeskus

vapaa-aikatoimenjohtaja Helinä Mäyry, Alavus

toiminnanjohtaja Kaija Uola, Etelä-Pohjanmaan käsi- ja taideteollisuus ry

johtava psykologi Kari Vihriälä, Etelä-Pohjanmaan sairaanhoitopiiri

kulttuurilautakunnan edustaja Kirsti Potka, varajäseninä Johanna Vaissalo ja Saara Ylä-Kaarre

kulttuurijohtaja Marjatta Eväsoja, Etelä-Pohjanmaan liitto, ohjausryhmän puheenjohtaja

Lisäksi:

Hankkeen yhteyshenkilöinä ovat toimineet Virpi Myllymäki, Anna Valtari sekä vs. kehittämissuunnittelija Tarja Vilmunen, Etelä-Pohjanmaan liitto

Hankkeen projektipäällikkönä ovat toimineet Tuija Hirvinen sekä Outi Nieminen Etelä-Pohjanmaan liitosta

Hyvinvointia kulttuurista Etelä-Pohjanmaalla -hankkeessa mukana olleet pilottikohteet

Kuusio kuntien terveystuntayhtymä

Alavuden ja Ähtärin nuorisotoimet (nuorten työpaja, paja 66)

Alahärmän nuorisotoimi

Lapuan perusturvakeskus, perhepäivähoitajat

Palvelukeskus Hopearinne, Lapua

Lähteet

Boinkum Benson Konlaan (2001). Cultural Experience and Health: the coherence of health and leisure time activities. Umeå University Medical Dissertations.

Cecilia von Brandenburg (2003). Kuvataide työhyvinvoinnin ja työtoiminnan tukena. Uusia näkökulmia ja käytännön esimerkkejä. Raporttisarja 2003/1. Työturvallisuuskeskus, Helsinki.

Hanna-Liisa Liikanen (2003). Taide kohtaa elämän. Arts in Hospital -hanke ja kulttuuritoiminta itäsuomalaisien hoitoyksiköiden arjessa ja juhlassa. Otavan kirjapaino, Keuruu.

Kulttuurisesti kilpailukykyinen ja hyvinvoiva Etelä-Pohjanmaa: kulttuuristrategia vuosille 2005-2013. Julkaisu A 14, Etelä-Pohjanmaan liitto.

Markku T. Hyyppä (2007). Terveyttä ja pitkää ikää kulttuurista. Artikkelit.

Markku T. Hyyppä & Liikanen, Hanna-Liisa (2005). Kulttuuri ja terveys. Edita Prima Oy, Helsinki.

Toimihenkilöjärjestöjen sivistysliitto TJS (2001). Parantava taide. Taideoppikirja lähi- ja perushoitajille. Raamattutalo Oy.

Lauri Tuomi-Nikula (2007). Kulttuuripaketin tuoteistaminen. Raportti.

Kirsi Heimonen (2007). Tapahtumisen mahdollisuus taiteessa – miten ryhmä toimii. Raportti.

Valtioneuvoston periaatepäätös taide- ja taiteilijapolitiikasta. Opetusministeriön julkaisuja 2003:20.



www.etelapohjanmaa.fi/kulttuuri



**Hyvinvointia
kulttuurista
Etelä-Pohjanmaalla
-hanke**

Etelä-Pohjanmaan liitto

Kampusranta 9 C

PL 109

60101 Seinäjoki

Puh. 020 124 4100

Fax. 020 124 4150

www.epliiitto.fi



– Etelä-Pohjanmaan liitto –
Kulttuurin kehittämiskeskus